

SVETLANA ALEKSIÉVITX, HISTORIADORA DE L'ÀNIMA

JOSEP GRAS

Quan aparegui aquest article ja s'haurà celebrat la cerimònia habitual de lliurament dels Premis Nobel —el 10 de desembre, si no hi canvis excepcional— i el darrer guardonat en la categoria de Literatura, el poeta i cantautor nord-americà Bob Dylan, no haurà recollit en mà el cobejat trofeu perquè, segons ell mateix ha manifestat al comitè organitzador, «problemes d'agenda» no li permeten l'assistència a la gala, tot i que agraeix tan alta distinció.

Qui sí que va rebre en persona el reconeixement i l'admiració de tot el públic present a l'Stockholm Concert Hall de la capital sueca, va ser l'escriptora i periodista bielorrussa Svetlana Aleksiévitx en l'edició anterior de 2015.

Des d'aquestes pàgines ens acostarem a la seva obra, d'una qualitat enorme encara que desconeguda al nostre país fins a la concessió del prestigiós guardó. La decisió del jurat de premiar una obra que es mou entre el periodisme i la literatura documental és ja un fet destacable per ell mateix, perquè es dona rang d'excel·lència a un gènere que avui no passa precisament pel millor moment.

El periodisme que fa Svetlana Aleksiévitx (Stanislawów, territori ucraïnès, 1948), basat sobretot en l'entrevista, és del més alt nivell tant pel que fa al rigor en la metodologia de treball com en els resultats obtinguts que, podem dir-ho ja en aquestes primeres línies, constitueixen un document històric de primer ordre absolutament colpidor.

El Nobel li fou concedit, en paraules de l'Acadèmia sueca, «*per la seva escriptura polifònica, que esdevé un monument al patiment i al valor en els nostres temps*». La seva és, en efecte, una obra composta d'infinat de veus. Veus que es fan sentir d'una en una, amb una gran força i nitidesa, però que també de vegades s'entrellacen les unes amb les altres formant un cor viu, divers, enormement revelador de l'experiència dolorosa que han viscut totes aquelles persones.

Els llibres d'Aleksiévitx mostren el testimoni directe de centenars de veus que expliquen les seves vivències i els seus sentiments com a víctimes o éssers propers a les víctimes que han patit grans tragèdies humanes, provocades totes elles per actuacions polítiques i econòmiques d'influència devastadora. Els terribles efectes de l'accident de Txernòbil, o la participació de soldats russos a la guerra de l'Afganistan, en són dos exemples il·lustratius que al llarg d'aquest article tractarem amb més detall.

Les explicacions d'aquests testimonis-narradors han estat recollides durant anys i posteriorment elaborades per Aleksiévitx en allò que finalment esdevé un retrat coral enorme sobre aquells fets traumàtics. L'escriptora ordena i cohesiona aquests relats, aquests fragments de la memòria personal del testimoni en els seus llibres de manera que el conjunt dona una visió del context en què es van produir extraordinàriament viva i propera.

La feina d'Aleksiévitx és laboriosa, desenvolupada a través d'un llarg procés en el decurs del qual

l'autora es troba amb els testimonis tants cops com cal segons l'estat anímic i la predisposició del seu interlocutor, o fins i tot segons com evolucionen els fets al llarg dels anys. Sense aquesta paciència i perseverança infinites, no hi hauria l'obra colpidora que tenim avui al davant. Així ho explica ella mateixa en una entrevista que li van fer després de conèixer-se la concessió del Nobel:¹ «*S'ha de tornar a parlar del tema moltes vegades, com si es tractés de la composició d'un retrat. Els meus relats exigeixen moltes converses, perquè de cop i volta l'interlocutor aconsegueix expressar les seves idees d'una manera que abans no havia pogut fer*». Gairebé quaranta anys, deia Aleksiévitx en el discurs d'acceptació del Nobel, anant de persona en persona, deixant-se commoure per les seves històries, recorrent l'antiga Unió Soviètica de punta a punta.

La *dona orella*. Així s'anomena ella mateixa, manllevant el terme que Flaubert feia servir per definir-se com un «home-ploma».² L'oralitat és la base del treball d'Aleksiévitx, bé sigui en forma de monòlegs —allò que més abunda en els seus llibres— o bé seguint el curs de converses entre persones que han viscut una llarga situació de dolor i sofriment o de repressió, en què cadascú explica el que sent o pensa, en què cadascú es confessa. En un altre fragment del seu discurs, s'hi refereix: «*Estimo com parla la gent... Estimo les veus humanes solitàries*».

Per això es diu que Svetlana Aleksiévitx és la creadora d'un nou gènere literari que ella mateixa anomena *polifonítxeski roman-ispoved* («novel·la-confessió polifònica»). El testimoni i la seva veritat són l'important (en la metodologia de l'autora

bielorussa), i el periodista o l'entrevistador han de ser gairebé imperceptibles per al lector. L'essencial és la veu i el relat emotiu de la pròpia experiència en la seva nuesa.

L'escriptura d'Aleksiévitx, que transcendeix el periodisme més compromès amb la realitat i amb el patiment dels éssers humans i es converteix (pels seus valors ètics i morals) en literatura en majúscula, té en alguns antecedents il·lustres la seva font primigènia d'inspiració. Ella mateixa parla de l'escriptor bielorrús Alés Adamóvitx (1927-1994) com el seu gran mestre i el primer que conreà el gènere que ha valgut a Aleksiévitx el reconeixement més alt. El 1975 apareixia publicat *Sóc d'un poble en flames*, on Adamóvitx recollia el testimoniatge de prop de tres-cents supervivents dels crims col·lectius comesos pels anomenats «escamots de la mort» nazis en territori soviètic el 1941, anihilant al seu pas nuclis rurals i pobles petits sencers.

En la mateixa tradició literària destaquen Varlam Shalámov (1907-1982), autor dels *Relats de Kolimà* (sis volums, publicats per primer cop en rus el 1978 a Londres, i dels quals hi ha versió castellana a Minúscula i catalana a Días Contados); Aleksandr Soljenitsin (1918-2008) i el seu *Arxipèlag Gulag* (publicat per primer cop el 1973 a França), i el també periodista Vassili Grossman (1905-1964), autor de la magnífica novel·la *Vida i destí* (1980), o dels llibres documentals *Tot flueix* (1970) i *El llibre negre* (1988).³

VEUS DE LA UTOPIA, UN MONUMENT PERIODÍSTIC I LITERARI

El gran projecte literari d'Svetlana Aleksiévitx es diu *Veus de la utopia* i està format per cinc obres, quatre de les quals ja han estat editades en català, la més recent de totes elles aquest passat mes de

1. Entrevista realitzada per la periodista experta en l'Europa de l'est i l'antiga Unió Soviètica Pilar Bonet, i publicada al suplement dominical del diari *El País*, el 6-12-2015.

2. Tant aquesta cita com altres posteriors que utilitzarem en aquest article provenen d'*A propòsit d'una batalla perduda*. Discurs d'acceptació del Premi Nobel de Literatura, a càrrec d'Svetlana Aleksiévitx (desembre 2015), traduït per Marta Rebón i editat per Raig Verd com a opuscle acompanyant el llibre *La pregària de Txernòbil* (abril 2016).

3. Tots ells editats en català per Galàxia Gutenberg.

novembre.⁴ Fem a continuació un breu recorregut per aquests quatre llibres, que ens mostren la feina titànica d'aquesta escriptora i periodista bielorusa, censurada durant anys al seu país. Aleksiévitx viu actualment a Minsk, i la totalitat dels seus títols és ja present a les llibreries de Moscou tot i el fred reconeixement de les autoritats russes a la seva obra i a la mateixa autora.

Temps de segona mà és el primer llibre aparegut aquí en català (octubre 2015, quan ja se sabia la concessió del Nobel) i el darrer que Svetlana Aleksiévitx publicà en rus —la seva llengua original— el 2013. A través del seu particular estil, l'escriptora fa un retrat monumental de la societat del seu país en l'actual era post-soviètica. Centenars de veus —de les quals Aleksiévitx, lògicament, ha fet una tria per al llibre— expliquen com van viure la desfeta de la Unió Soviètica, la caiguda del règim comunista o la polèmica i impopular *perestroika* impulsada per Gorbtxov,⁵ expressant els seus sentiments que es mouen entre l'expectació inicial i l'esperança, i la nostàlgia, la decepció o la frustració més profunda en veure l'evolució dels esdeveniments: «*El món s'ha esmicolat i n'han quedat desenes de fragments multicolors. Esperàvem amb candeletes que la grisor de la vida soviètica quotidiana es transformés tan aviat com fos possible*

4. Ens referim a *Últims testimonis* (novembre 2016). Tota l'obra d'Svetlana Aleksiévitx en català ha estat publicada per l'editorial barcelonina Raig Verd, traduïda per Marta Rebón i acompanyada d'un clarificador epíleg a cada llibre a càrrec de l'esmentada traductora i també de Ferran Mateo. Es tracta d'edicions molt acurades d'una autora i d'una obra rescatades del desconeixement —absolutament extraordinàries—, per la qual cosa no podem fer altra cosa que felicitar-nos-en.

5. Quan Gorbtxov es va convertir el 1985 en el nou secretari general del Partit Comunista, després de la mort de Txernenko, va impulsar tot un seguit de mesures com la instauració progressiva del pluralisme polític i la llibertat d'expressió, la publicació de llibres fins llavors prohibits, etc., que van dividir la societat russa entre els fermes partidaris de les polítiques de Gorbtxov i un sector prou ampli de detractors. Vegeu *Temps de segona mà*, d'Svetlana Aleksiévitx. Barcelona: Raig Verd, octubre 2015.

en estampes sucroses de cinema nord-americà!».⁶ L'home roig, tal i com s'hi refereix l'autora, ha mort definitivament? Amb l'esfondrament d'un règim, d'una ideologia, d'una manera de veure la vida, ¿se'n va també aquest model de ciutadà que creia aferrissadament en uns ideals de benestar i d'igualtat social pels quals es va vessar tanta sang? Aquesta és la gran pregunta que fa Aleksiévitx. Però la resposta és encara més contundent per a aquesta dona que de jove també va ser comunista convençuda —confessa sense embuts— i que tenia, com el seu pare, el carnet del Partit en regla: «*L'home roig no ha pogut entrar en el regne de la llibertat que somiava a les tertúlies de cuina. Es van repartir Rússia sense tenir-lo en compte*».⁷

6. «De veus del carrer i de converses a la cuina (1991-2001)», a *Temps de segona mà*, op. cit.

7. ALEKSIÉVITX, Svetlana, *A propòsit d'una batalla perduda*. Discurs d'acceptació del Premi Nobel 2015. Barcelona: Raig Verd, abril 2016; *Temps de segona mà*, cit.

Per a Aleksiévitx, que el maig d'aquest any 2016 va passar pel Centre de Cultura Contemporània de Barcelona en un més dels capítols de la gira promocional que comportà la concessió del Nobel, el temps actual és incert perquè la gent a Rússia se sent enganyada i humiliada, tot i el suport aparentment majoritari a Putin. «*Els temps d'esperança han deixat pas a temps de por. Els temps han tornat sobre els seus passos... Vivim un temps de segona mà*».

El desembre de 1979 el govern soviètic envia un nombrós contingent de tropes a l'Afganistan, fent cas de la demanda d'ajuda militar formulada mesos abans pel govern afganès. Comença així una cruenta guerra civil que durarà deu anys, en la qual hi deixaran la vida més de quinze mil soldats soviètics, a més de la xifra de gairebé cinc-cents desapareguts en combat o fets presoners per l'enemic. No és fins que Gorbaxov arriba al poder el 1985 que les forces militars soviètiques posaran en marxa una estratègia de retirada, que es durà a terme de manera completa entre 1988 i 1989. Es tancava així un capítol especialment cruel i de conseqüències irreversibles tant a nivell polític i militar com dins la societat civil russa. L'elevat cost humà d'una guerra inútil com aquella va posar al descobert la gran mentida de la retòrica soviètica sobre l'heroisme i la invulnerabilitat de l'exèrcit roig, i contribuï de manera decisiva a l'esfondrament progressiu que ja patia l'imperi.

Svetlana Aleksiévitx va implicar-se en el conflicte, fins al punt que passà uns dies amb les tropes a l'Afganistan vivint i escrivint de primera mà sobre l'infern de la guerra. Durant tots aquells anys la periodista cedí la veu a oficials de l'exèrcit, joves convertits de cop en soldats, companys de desapareguts, esposes, mares, vídues... El resultat fou *Els nois de zinc*, publicat per primer cop en rus el 1990, en plena *perestroika*, quan autors com Soljenitsin, Xalamov o Grossman ja començaven a ser coneguts entre la població.⁸ El títol del llibre té el seu origen en la visió de l'autora de centenars de taüts de zinc on hi entaforaven els soldats morts en combat abans de carregar-los a les «tulipes negres»

(els avions soviètics que transportaven els fèretres des de l'Afganistan fins a la URSS).

Tant el testimoniatge de les víctimes que patiren directament o indirecta la guerra i les seves seqüeles, com els diaris que Aleksiévitx anava escrivint sobre el terreny tenen una força documental extraordinària, «capten l'essència» —com diu ella— de la guerra: «*No es pot "agafar per les solapes" qualsevol fragment de vida, tota la porqueria existencial, i arrossegat-lo per força cap endins d'un llibre*». Cal «*obrir una esquerda en el temps*». Per a la periodista, que ho va poder viure a primera línia, la guerra és tot un món, no un mer esdeveniment. Tot és diferent: el propi ésser, la naturalesa, els pensaments. Un soldat granader supervivent, en un dels monòlegs, diu al respecte: «*Al cap de dues o tres setmanes, del que eres no en queda res, llevat del nom. Tu ja no ets tu, sinó una altra persona*».

L'ELOQÜÈNCIA DEL TESTIMONI

El 26 d'abril de 1986 la central nuclear de Txernòbil, a la frontera amb Bielorrússia, va patir l'accident més greu de la seva història, d'efectes irreversibles i inimaginables en aquell moment. Una catàstrofe que provocà la mort de milers de persones i animals, malalties cròniques de per vida a un de cada quatre bielorusos, més de dos-cents mil desplaçats dels seus llocs de residència, i una contaminació ambiental irreparable.

Però Txernòbil fou molt més que tot això, diuen la gran majoria dels testimonis que Aleksiévitx ha recollit en el seu llibre, *La pregària de Txernòbil*.⁹ L'accident de la central va capgi-

8. Els nois de zinc, publicada per Raig Verd l'octubre d'aquest any 2016. L'obra, que desmentia el discurs oficial del govern sobre els motius i el cost real humà d'aquella guerra, va originar una gran polèmica i Svetlana Aleksiévitx va ser portada als tribunals per, sorprenentment, alguns dels mateixos testimonis que ella havia entrevistat.

9. Publicat originàriament el 1997 a Moscou, Raig Verd l'ha editat l'abril d'aquest any 2016.

rar les vides de milions d'éssers humans en poc temps; i no únicament les condicions materials d'habitatge, de treball o d'alimentació, sinó la seva visió del món. Txernòbil és pitjor que una guerra, diuen impotents i aterrits molts dels qui encara avui es resisteixen a abandonar aquesta terra de ningú malgrat el risc constant a què estan exposats, perquè aquí l'enemic és invisible.

L'autora, en una autoentrevista que inclou al llibre, reflexiona sobre la magnitud d'una tragèdia com aquesta. La seva prosa revela aquí una profunditat de pensament i d'anàlisi que se situa a anys llum de bona part del periodisme banal que es fa actualment. Aleksiévitx es pregunta per què ha escrit aquest llibre, que li ha suposat gairebé vint anys de feina, i de què tracta: *«Aquest llibre no tracta de Txernòbil, sinó del món de Txernòbil. En l'espai d'una nit ens vam traslladar a un altre lloc de la història. Vam fer un salt cap a una nova realitat, i aquesta realitat s'ha revelat per damunt no només del nostre*

coneixement, sinó també de la nostra imaginació». El subtítol del llibre, *Crònica del futur*, n'és prou eloqüent i il·lustratiu. Hi ha moments, reconeix la periodista, que no sap si està escrivint sobre el passat o sobre el futur. Davant un esdeveniment com aquest, diu Aleksiévitx, la nostra consciència capitula. Txernòbil és avui la manifestació del no-res; el record de la vida «abans de tot».

Un dels testimonis més colpidors que trobem al llibre és el d'una dona que explica la mort lenta i extremament dolorosa del seu marit, un dels bombers enviats a la central la nit del 26 d'abril de 1986 després que es produís l'explosió. La radiació va envair per complet el cos d'aquell home, que patiria els dies següents, a l'hospital per a malalts contaminats, una agonia terrible, compartida per la seva muller fins al darrer moment. Liudmila Ignatenko va veure com el seu estimat Vassili es desintegrava literalment per dins: *«A l'hospital els últims dos dies... Li aixecava la mà i l'os se li bellugava, estava separat de la carn... Per la boca li*

sortien bocins de pulmó, de fetge. S'ofegava amb les pròpies vísceres».¹⁰ Després de la mort de Vassili, Liudmila perdria també la filla de la qual estava embarassada mentre el seu marit s'extingia en un llit aïllat per una cortina especial i ella li agafava la mà. Liudmila emmalaltiria de per vida. «No sé de què parlar...», diu a l'inici del seu relat, «... de la mort o de l'amor? O és el mateix...?».

En una entrevista que li van fer una vegada sobre el seu llibre i, especialment sobre la part en què es recull aquest testimoniatge, Aleksiévitx va dir que era tan bo com Shakespeare, referint-se a la gran qualitat de les paraules de la dona. Però va afegir a continuació: «Sap quant de temps es va trigar per aconseguir que es produïssin aquestes dues pàgines de text?».¹¹

Últims testimonis va ser publicada a Moscou el 1985, el mateix any que *La guerra no té rostre de dona*.¹² De fet, aquesta última va ser la primera obra que va escriure Aleksiévitx, començant així la pentalogia coneguda amb el nom de *Veus de la utopia*.

El darrer títol publicat en català, *Últims testimonis*, és una obra coral en què les veus protagonistes són les de nens i nenes supervivents que van quedar orfes durant la Segona Guerra Mundial. No hi ha aquí reflexions de l'autora o capítols amb xifres o estadístiques (tot i que existeixen, i són esfereïdores), sinó únicament els monòlegs de totes aquestes víctimes que no van tenir infantesa i han viscut, en conseqüència, una vida adulta emmetzinada per la brutalitat de la guerra, per la llosa de la pèrdua. «Un solo de veus infantil», així és com es presenta al lector: nu, descarnat, sincer.

10. «Una veu humana solitària», a *La pregària de Txernòbil*, op. cit.

11. GESSEN, Masha, article «Svetlana Alexievich's Nobel Win», a *The New Yorker*, 8-10-2015 [en línia]

12. *La guerra no té rostre de dona*, on les dones soviètiques que van ser al front durant l'anomenada Gran Guerra Pàtria expliquen les seves vivències, es publicarà aquest proper any 2017 per Raig Verd, com la resta de la seva obra. *Últims testimonis* és el darrer llibre d'Svetlana Aleksiévitx publicat (novembre 2016).

Aleksiévitx deixa que les paraules flueixin, i que els sentiments o el record de detalls aparentment banals adoptin aquesta carnalitat documental tan vigorosa i necessària. La reportera incansable reté així la fugacitat de la vivència i la immortalitza, sense judicis morals ni retòrica victimista. Vegem-ne una petita mostra: «Vaig aprendre a pregar... Sovint recordo com vaig aprendre a pregar a la guerra» (Nataixa Gólik, cinc anys); «El foc no s'havia apiadat de ningú. Si feies quatre passes i veies a terra un cadàver ennegrit, sabies que pertanyia a un vell calcinat. Però si, de lluny estant, veies una petita cosa rosada aleshores sabies que era un nen: jeien tots rosats, entre les cendres...» (Kàtia Korotàieva, 13 anys); «Ara tinc cinquanta-un anys i tinc fills, però de tota manera encara necessito la mare...» (Zina Kossiak, vuit anys).

Aleksiévitx sempre diu que el més important del seu gènere no són els grans esdeveniments, sinó les persones anònimes que els protagonitzen de manera sovint silenciosa i que no sortiran als llibres d'història. «Sóc una historiadora d'allò que és fugaç», diu. Per això mateix, en el discurs d'acceptació del màxim guardó, l'escriptora va assegurar que no estava sola a la tribuna, que l'acompanyaven centenars de veus: totes elles compartien en aquells moments la gratitud per l'immens reconeixement rebut.

Sara Danius, secretària permanent de l'Acadèmia sueca, en l'acte solemne en què va anunciar l'atorgament del Premi Nobel a Svetlana Aleksiévitx, va descriure el treball d'aquesta com «una història d'emocions», «una història de l'ànima».¹³ Aleksiévitx diu que ella rastreja els sentiments, no els fets. I les seves petjades, indubtablement, perduraran. Malgrat l'estúpida letargia en què sembla haver-se instal·lat bona part de la cultura mediàtica actual.

13. GESSEN, Masha, article «Svetlana Alexievich's Nobel Win», cit.

JOSEP GRAS CARMONA (Manresa, 1959) és llicenciat en Ciències de la Informació a la UAB (1996). Entre el 1997 i el 2006 va exercir la crítica literària a *Regió 7*, on el maig de 1999 va publicar una entrevista a l'escriptora Doris Lessing (posteriorment guardonada amb el Nobel de literatura 2007). El 2011 va obtenir el Diploma d'Estudis Avançats a la UPF en Comunicació Social. Autor del blog literari *El baluard*.